

ברכת הגומל

אם על תודה יקריבנו והקריב על זבח התודה חלות מצות בלולת בשמן ורקיקי מצות משחים בשמן וסלת מרבכת חלת בלולת בשמן: (ויקרא פרק ז, יב)

פרש"י אם על דבר הודאה על נס שנעשה לו, כגון יורדי הים והולכי מדברות וחבושי בית האסורים וחולה שנתרפא שהם צריכין להודות שכתוב בהן (תהלים קז כא, - כב) יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם ויזבחו זבחי תודה.

ארבע צריכם להודות

וכ"ה בגמ' (ברכות נד, ב) לענין ברכת הגומל וז"ל הגמ', אמר רב יהודה אמר רב ארבעה צריכין להודות, יורדי הים, הולכי מדברות, מי שהיה חולה ונתרפא, ומי שהיה חבוש בבית האסורים ויצא. והגמ' לומדת כל הד' מהפסוקים בתהלים (פרק ק"ז), יורדי הים מדכתיב, יורדי הים באניות עשי מלאכה במים רבים, המה ראו מעשי ה' ונפלאותיו במצולה ... ויעמד רוח סערה יעלו שמים ירדו תהומות ... ויצעקו אל ה' בצר להם וממצוקתיהם יוציאים. הולכי מדברות מדכתיב, תעו במדבר בישימון דרך עיר מושב לא מצאו ויצעקו אל ה' וידריכם בדרך ישרה יודו לה' חסדו. מי שחלה ונתרפא מדכתיב, אולים מדרך פשעם ומעונותיהם יתענו כל אכל תתעב נפשם ... ויצעקו אל ה' בצר להם ... ישלח דברו וירפאם ... יודו לה' חסדו. מי שהיה חבוש בבית האסורין מנלן דכתיב ישבי חשך וצלמות ... ויצעקו אל ה' בצר להם ... יוציאים מחשך וצלמות ... ואומר יודו לה' חסדו.

ג' סוגי ניסים

הערוה"ש (או"ח ר"ט, ג) מאריך לבאר שהנסים נחלקים לג' סוגים, הקצה האחד כשהנסים גלויים ויוצאים מגדר הטבע לגמרי, כמו נסי מצרים וכדומה, ועל כאלו צריכים לברך ברכה שעשה נסים לאבותינו או שעשה לי נס.

הקצה השני הנסים הכרוכים לגמרי בהטבע, כמו כל פרנסותינו וכל קיומינו, ועל זה לא שייך ברכה פרטית, ויוצאים בהתפלות התמידיות שמזכירים בהם הודאה, מודים אנחנו לך וכו' ועל נסיך שבכל יום וכו'.

יש עוד מין שלישי והוא ממוצע בין הנסיות ובין הטבעיות, והיינו שהענין הולך בטבע אבל יוצא מעט מגדר הטבע אל טבע הנסיות. לדוגמא העובר ארחות ימים וזהו טבע, אמנם כאשר יקומו רוחות וסערות, קשה ע"פ הטבע שתנצל הספינה, ומ"מ אינה יוצאה מגדר הטבע לגמרי כמובן. וכ"ש הולכי מדברות שהם בסכנה עצומה, וכן היושב בבית האסורים והחולה שתקפה עליו מחלתו, ולכן לברך לשון נס אי אפשר, ורק נותן תודה פרטית להשי"ת על הדבר הזה, ומצדיק עליו הדין בהברכה, שהיסורים שהגיע לו היו מפני חטאיו והצלתו הוא גמולת טובה מהשי"ת אך לחייבים.

חיוב או רשות

כתב המג"א (הקדמה לסימן ר"ט) שכבר תמהו למה אין הנשים מברכות ברכה זו, ואי משום דבעי י' הא דבדיעבד סגי בלא י' ולכן תברך בפני איש א' או בפני נשים. ואפשר שמנהגן מפני שס"ל שברכות אלו רשות.

קטנים

עוד כתב המג"א שקטן א"צ להודות, דלא שייך לומר לחייבים טובות, דהא לאו בר עונשין הוא. ואם יאמר על אביו לחייבים וכו', זה אסור לו לעשות. ואם נאמר דידיג מלת חייבים, אין לשנות מטבע שטבעו חכמים. ואין לומר דחייבים קאי עליו, דמצד הגלגול באין עליו יסורין, דמנא ידע דלמא הוא בחטא אביו. וכתב עליו הפרמ"ג (אשל אברהם שם) שמי"ג שנים והביא ב' שערות כיון דבית דין של מטה עונשין, ודין ד' מיתות

לא בטלי, (סנהדרין לז, ב) אף קודם כ' שנה, דאע"פ דלאו בר עונשין בדיני שמים, הא דבר הבא מידי אדם מענישין מן שמים, שייך שפיר לחייבים.

בפני כמה

הגמ' (ברכות שם) אביי אמר וצריך לאודויי קמי עשרה דכתיב (תהלים שם) וירוממוהו בקהל עם. מר זוטרא אמר ותרין מינייהו רבנן, שנאמר (תהלים שם) ובמושב זקנים יהללוהו. מתקיף לה רב אשי ואימא כולוהו רבנן, מי כתיב בקהל זקנים בקהל עם כתיב, ואימא בי עשרה שאר עמא, ותרי רבנן קשיא. וכתבו בתוס' שלכן להלכה מחמירים שיהיה עשרה חוץ משני ת"ח, וכבר תמהו הפוסקים למה לא נוהגין כתוס'.

האם המברך הגומל חייב לקבל עלייה

כתוב בשו"ע (או"ח ר"ט, ג) שנהגו לברך אחר קריאת התורה, לפי שיש שם עשרה. ועי' בערוה"ש שמוסיף דאז וודאי יש בין העשרה איזה לומדים, והוא מעומד. אבל כ' שכל זה אינו לעיכובא, שאם אין ביניהם תרי רבנן יצא. ולפי טעם זה אין ענין שהמברך הוא זה שיעלה לתורה, שאין זה אלא היכא תמצא שיהיו שם עשרה, ושיעמוד המברך.

הרא"ה מביא עוד שני טעמים למה נוהגים לברך בשעת קריאתה, א' די"א שקריה"ת נחשב לשני רבנן שצריכים להיות בשעת הברכה. ב' דניחא להו לעלמא למיעבד מצוה כשבאים להודות לה. לכאורה יהיה נ"מ בין הטעמים אם המברך הוא זה שיעלה לתורה, דלפי טעם הראשון העיקר שיברך בשעת קריאתה, אבל לטעם השני שהוא רוצה לעשות מצוה בשעה שמודה, אז כל הענין הוא שהמברך יעלה לתורה.

עוד טעם מצאנו באליה רבה (רי"ט, ה) בשם ספר תורת חיים (סנהדרין צד, א) דכשאומר ברכו את ה' הוי ליה נמי כהודאה, דכתיב (תהלים ק, ד) הודו לו ברכו שמו. ר"ל דלכן סומכים ברכת הגומל שהיא הודאה לה' על ההצלה מסכנה, ל"ברכו" שהוי ג"כ הודאה לה'. ולפי"ז מסתבר, (אבל אינו מוכרח) שהמברך הוא זה שיעלה לתורה, משום שהוא רוצה להרבות בהודאה.

בשו"ת חתם סופר (א, נא) מחדש עוד טעם למה ממתינין עד קריאת התורה, והוא משום דעלייה לתורה הוה במקום הקרבת קרבן, כמ"ש מג"א (סי' רפ"ב סקי"ח) שאבי הילד בשבת שהולכת אשתו לבהיכ"נ היש לו חיוב עלייה, משום שהעלייה לתורה הוא במקום קרבן, אף על גב דאין קורין לפניו פרשת יולדת, וה"נ הוה עלייה לתורה במקום זבח תודה, ויקויים ויזבחו זבחי תודה, וסמיך לו ויספרו מעשיו ברנה היינו ברכת הגומל. ולפי טעם זה פשוט שעל המברך לקבל עלייה, שהרי הוא זה שחייב קרבן.

בעמידה או בישיבה

כתב הרמב"ם (הל' ברכות פ"י הל' ח) ארבעה צריכין להודות, חולה שנתרפא, וחבוש שיצא מבית האסורים, ויורדי הים כשעלו, והולכי דרכים כשיגיעו לישוב, וצריכין להודות בפני עשרה ושנים מהם חכמים שנאמר וירוממוהו בקהל עם ובמושב זקנים יהללוהו, וכיצד מודה וכיצד מברך, עומד ביניהן ומברך, ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם הגומל לחייבים טובות שגמלני כל טוב, וכל השומעין אומרים שגמלך טוב הוא יגמלך סלה. והק' הכסף משנה שמנא ליה שצריך להיות בעמידה.

ותי' האליה רבה (רי"ט, ג) דיצא להרמב"ם מדקריא ליה הקרא לשון הלל דמי להלל, וקי"ל לקמן (תכב, ז) דהלל בעמידה דכתיב (תהלים קלה, ב) מהללו כל עבדי ה' העומדים, וכן המנהג ואין לשנות.

ובשו"ת חת"ס (א, נא) תמה איך נעלם מהגאונים דברי רמב"ם עצמו (מגלה ב, ז) דתנן (מגילה כא, א) הקורא המגילה עומד ויושב, והוסיף הרמב"ם אבל לא יקרא יושב בציבור לכתחלה, מפני כבוד הציבור, ופסקו טור ושו"ע (רס"י תר"צ), מ"מ ס"ל לרמב"ם כל שצריך ציבור בעי עמידה לכתחלה מפני כבוד הציבור, ולא דמי למזמן בעשרה נברך אלקינו בהסיבה וישיבה, דהתם עיקר מצוה כך הוא, אבל זולת זה כל שהוא בי עשרה צריך עמידה.

ביום או בלילה

החת"ס נשאל מרב אחד שעלה מן הים לשלום, ולעת ערב יקירי קהלתנו מכבדי התורה נאספו אל עמק הברכה, והוליוכוהו למקום קודש ביהכ"נ בשירים ותופים, ובאורים כבדו ה' והללוהו על בוא רבם לשלום, והרב ברך ברכת הגומל כדין עולה מן הים, ועל זה נתעורר החולק עליו ה"ה חכם מופלא יצחק גויטאן נ"י, ואמר שאין לברך ברכת גומל בלילה, כי נתקן במקום זבח תודה, כמ"ש הרא"ש ר"פ הרואה, ותודה אינו אלא ביום.

עיי"ש שהביא דברי הא"ר (הנ"ל) שברכת הגומל הוי במקום הלל, וכתב שאעפ"י שאין זה טעמו של הרמב"ם, אבל מ"מ אפשר דאיתא נמי להאי מלתא, וא"כ צריך נמי להיות ביום, דהלל משמע דוקא ביום (מגלה כ, ב) מדכתיב ממזרח שמש עד מבואו, וזה היום עשה ה'. אלא דהק' א"כ איך קורין הלל בליל פסח, דמה שאומרים מיושב כבר כתב ב"י (סו"ט תכ"ב), אבל אי נימא דלילה לאו זמן הלל הוא, א"כ תיקשי מליל פסח.

ותי' החת"ס דדווקא הלל שקורין בכל יום טוב ויום גאולה שתיקנו לומר לכשיגאלו, כדאיתא בפסחים (ק"ז, א) בהאי אמרינן ממזרח שמש עד מבואו ולא בלילה כי כך תיקנו, אבל בליל פסח שהיא שעת הנס ממש, על זה נאמר השיר יהיה לכם כליל התקדש חג. א"כ לפי"ז מכ"ש שהעולה מן הים וכיוצא בו שהוא שעת ניסא ממש פשיטא שיאמר אפילו בלילה.

ליל הסדר כיום

ויש להעיר על דבריו על פי שאומרים המפרשים (כמדומני גם מהגר"א) שליל הסדר דינו כיום כדכתיב לילה כיום יאיר. א"כ אינו קשה למה אפשר לומר הלל. שומ בשפת אמת (פסח שנה תרמד) וז"ל, בנוסח דמה נשתנה הלילה הזה, כי על אותו הלילה נאמר לילה כיום יאיר, דנק' בתורה יום, כדכתיב והגדת לבנך ביום כו', ואמרינן בשעה שמצה ומרור מונחים הרי שנק' יום. ולכן אומרים בלילה זה ההלל, אע"פ שאין קורין הלל רק ביום כדאיתא במגילה, דכתיב ממזרח שמש כו' זה היום עשה כו' ע"ש. רק דלילה זה נקרא יום ונשתנה מכל הלילות, וע' באוה"ח מזה בפ' בא שם.

וז"ל האו"ח (שמות יג, ח) ואמר ביום ההוא הודיע במתק לשון צדיק כי הלילה ההוא יום יקרא לא לילה, והוא אומרו (תהלים קל"ט) ולילה כיום יאיר, ולא חש שתטעה לומר יום ממש ממה שגמר אומר בעבור זה שהוא בשעת מצה כו' כאומרם ז"ל.

אין מקריבין קרבן בלילה

ועי' בשו"ת מהר"ם שיי"ק (או"ח סי' פח) שאם נאמר כדברי הרב ההוא שאין לברך בלילה משום דדומה לקרבן ואין מביאין קרבן תודה בלילה, א"כ לא לברך גם בשבת ויו"ט, והמנהג הפשוט שמברכים ברכת הגומל בשבת.

הולכי דרכים

נחלקו הראשונים האם דווקא הולכי מדבר או ה"ה כל דרך, וז"ל הטור (או"ח סי' ריט) ונוהגין באשכנז וצרפת שאין מברכין כשהולכים מעיר לעיר, שלא חייבו אלא בהולכי מדברות דשכיחי בה חיות רעות ולסטים, והא דאיתא בירושלמי כל הדרכים בחזקת סכנה לא אמרו אלא לענין תפלת הדרך, שבכל הדרכים צריך אדם לבקש על עצמו, אבל ברכת הגומל במקום תודה איתקן.

אבל הרמב"ם ז"ל כתב דבכל דרך ובכל חולי צריך להודות, דגרסינן בירושלמי כל הדרכים בחזקת סכנה הם, וכ"כ בערוך דאפילו חש בעיניו או בראשו צריך לברך וכן נוהגין בספרד. שני הדעות מובאות בשו"ע (רי"ט, ז) שמנהג אשכנז וצרפת שלא לברך כשהולכין מעיר לעיר, שלא חייבו אלא בהולכי מדברות דשכיחי ביה חיות רעות ולסטים, ובספרד נוהגים לברך, מפני שכל הדרכים בחזקת סכנה. ומיהו בפחות מפרסה אינו מברך, ואם הוא מקום מוחזק בסכנה ביותר, אפילו בפחות מפרסה.

אם לא היה סכנה

כתב הביהא"ל דפשוט דלכו"ע בין בים ובין במדבר מברכין אפילו לא קרה לו שום סכנה, כגון שעבר הים ולא היה שום רוח סערה, או הלך במדבר ולא תעה בדרך ולא חסר לו מים, אפ"ה תקינו רבנן לברך. ואע"ג דבקרא כתיב תעו במדבר בישימון וכו', וכמו כן גבי יורדי הים ויאמר ויעמד רוח סערה וגו', לאו דוקא שקרה לו אלא כיון שעלול לו לקרות מקרים כאלה צריך להודות שניצל מזה. אבל עי' בספר יד המלך על הרמב"ם (ברכות י, ח) שכתב שאינו חייב אא"כ היה בצרה ממש. ומדברי הערוה"ש שהבאנו בהתחלה ג"כ משמע שס"ל כהיד המלך.

ועי' בספר הגיוני הפרשה שמביא משו"ת בצל החכמה (א, כ) שכבר נחלקו בזה הראשונים, דיעוין במאירי (ברכות נד, ב) שיש מי שאומר שאין הדברים הללו אמורים אלא בהולכי מדברות שתעו ויורדי הים שעמד עליהם נחשול שבים וחולה שיש בו סכנה, שבאלו יש בהם נס, והרי הן כעין היוצא מבית האסורים, אבל אם לא אירע להם כן אין צריך לברך.

המאירי עצמו חולק עליהם אע"פ שפשוטי המקראות משמע כדבריהם, וס"ל שכל שעלה למטה וירד מברך, וכבר אמרו עליה למטה הרי הוא כמי שעלה לגרדום, וכן כל הולכי דרכים במשמע. ולא עוד אלא שלא נאמרו אלו בפרט אלא שאע"פ שלא אירע להם סכנה צריכין להודות, הואיל והדבר מצוי להסתכן, אבל כל שאירע לו סכנה הן סכנת נפשות וניצל ממנה בכל דבר צריך להודות.

עוד הביא שם דברי הרד"ק (תהלים שם) שכתב שהמזמור הזה נאמר על ארבעה שיצאו מצרה לרוחה וצריכים להודות לה' כו', כי בעונש עונם היו בצרה ובחסד אלוקים נצולו, משמע רק היכא שהיו בסכנה בפועל מחמת עונם, ולא באופן שהכל היה בשלום. אבל מרש"י (תהלים קז, ד) משמע שחולק שכתב והולכי מדברות אף הם צריכין להודות, **שהרי פעמים** שהם תועים ורעבים וצמאים, משמע שאע"פ שעכשיו לא קרה כלום עדיין לחייבין, הואיל ובמצב זה שכיח סכנה והוא ניצל.

וכן דייק מלשון הרא"ש שכתב שנהגו באשכנז וצרפת שאין מברכים ברכת הגומל כשהולכים מעיר לעיר, דס"ל שלא הצריכו להודות **אלא הולכי מדבריות דשכיחי בהם חיות ולסטים**, משמע שאפילו אם לא אירע לו סכנה צריך ג"כ לברך.

סכנות אחרות

עוד נחלקו הראשונים האם דווקא ארבע אלו צריכים לברך, או הוא הדין כל מי שהיה בסכנה. ובשו"ע (שם סעיף ט) הובא שני הדעות וז"ל, הני ארבעה לאו דווקא, דה"ה למי שנעשה לו נס, כגון שנפל עליו כותל, או ניצל מדריסת שור ונגיחותיו, או שעמד עליו בעיר אריה לטורפו, או אם גנבים באו לו אם שודדי לילה וניצול מהם וכל כיוצא בזה, כולם צריכים לברך הגומל. וי"א שאין מברכין הגומל אלא הני ארבעה דוקא, וטוב לברך בלא הזכרת שם ומלכות.

ולפי המאירי הנ"ל בשאר סכנות אינו חייב אא"כ הסתכן בפועל. ועי' בשו"ת בצל החכמה (הנ"ל) שכן מבואר בריב"ש (סי' שלז) שהוא מקור הדין המובא בשו"ע, וז"ל שאלת הא דאמרי' בפ' הרואה ארבעה צריכין להודות, מי נימא אלו דוקא, דהא אקרא סמכי, וא"כ, אפי' נפל עליו כותל, או ניצל מדריסת שור ונגיחותיו, וכיוצא בנסים כאלו, אינו חייב לברך, או נימא דכל שכן הוא. ועי"ש שענה שצריך לברך, שהרי הולכי מדברות, שצריכין להודות, זהו מפני סכנת אריה וגנבי המצויים בדרכים, וא"כ כשעמד עליו אריה לטורפו, אפילו בעיר, אם גנבים באו לו, אם שודדי לילה, וניצל מהם, וכיוצא בנסים אלו, **כל שכן** שצריך להודות, ולא הוזכרו הארבעה בכתוב, אלא מפני שהם מצויים תמיד בדרך מנהגו של עולם ברוב האנשים. מזה שכתב שבשאר ניסים יש ק"ו, מבואר שמיירי היכא שהיה בסכנה בפועל ולא שהיה במקום שעלול להיות מסוכן.

אבל עי' בב"י (או"ח סימן ריט) שמביא דברי הארחות חיים שבתחילה כתב שההולך תחת קיר נטוי ועל הגשר שמזכירין לו עונותיו יברך הגומל אחר שעבר. אבל אח"כ כתב שי"ל שכיון דדבר קצר הוא לעבור מהרה אינו נחשב לסכנה כל כך. הרי לן להדיא שאם היה במקום סכנה לזמן מרובה אע"פ שלא הסתכן בפועל חייב לברך, אם לא נאמר שלהיות תחת קיר נטוי מקרי שהוא בסכנה בפועל כאילו נפל עליו הקיר.

ועי' לקמן שמדברי האגר"מ משמע ג"כ שס"ל שאפילו היכא שלא הסתכן בפועל חייב לברך, אפילו בשאר סכנות.

נסיעה באוירון

דנו הפוסקים האם מי שנוסע באוירון ולא קרה לו כלום, האם צריך לברך ברכת הגומל אן לא. הדבר הראשון שצריכים לדון הוא האם יש כאן משום יורדי הים והולכי מדברות ממש, או דאין כאן אלא כמו שאר סכנות. דאם אין כאן אלא שאר סכנה, יהיה תלוי בדיון הנ"ל האם צריך שיסתכן בפועל.

ונחלקו בזה הפוסקים, בשו"ת אגר"מ (או"ח ב, נט) פסק שצריך לברך עם שם ומלכות. וכתב דלא מבעיא להסוברים (ריט, ט) דהני ארבעה לאו דוקא, וכן סברי רוב האחרונים וכן נוהגין כדאיתא במג"א (סק"י), ובט"ז (סק"ז) שכן מסתבר, שודאי יש לברך דלא עדיפי מיורדי הים באניות לענין שכיחות הסכנה. (מבואר כנ"ל שאפילו בשאר סכנות חייב לברך בלי שהסתכן בפועל).

אלא אף להסוברים דדוקא הני ארבעה, נמי יש לברך מתרי טעמי. חדא דהוא ממש כספינה, דהוא נמי אינו הולך על הארץ, דעיקר החילוק בין ספינה לדרכים דיבשה, דהדרכים דיבשה אין עצם הליכה חלוק משיבתו בבית, שאם לא יארע כלום הרי לא היה שייך לחוש לכלום, אבל בספינה שהוא על המים הרי עצם ההליכה הוא ענין סכנה שצריך לינצל ממנה, דהא במים א"א לחיות אלא זמן משהו בלא הצלתו מהמים ע"י שנמצא בספינה, ולכן כיון שאירע לפעמים שמתקלקלת הספינה ונמצא שאין ההצלה ברורה צריך להודות ולברך הגומל. וא"כ כ"ש באוירון שגרוע ממים, שאף רגע אחד אין יכול להיות באויר שודאי ששיבתו באוירון הוא הצלה, וכיון שאירע לפעמים שמתקלקל האוירון הרי נמי נמצא שאין ההצלה ברורה, שלכן יש לו להודות בברכת הגומל. ולפי דבריו אפילו אינו עובר מעל ים או מדבר חייב לברך, שעצם היותו באוירון נחשב כיורדי הים.

ספינות של היום

ולפי זה מסביר הגר"מ פ' למה חייב לברך כשירד לים בספינות שבזמננו, אע"פ שנגד הספינות דבזמן הגמ' ואף בזמן השו"ע הוטבו לענין סכנה הרבה מאד, שרק לפעמים רחוקות טובא אירע טביעה בספינה, ואולי הוא פחות מסתם דרכים שבזמננו שהיו בחזקת סכנה, אלא משום דכיון דנחשב שניצול על ידי הספינה מהסכנה שהוא במים, א"כ אף בספינות שלנו הוא נחשב ניצול מהסכנה א"כ שייך לברך. רק אם היה ודאי בלא שום ספק שבספינה ניצולים מהמים היה פטור, משום שלא היה שייך להחשיב שנעשה לו חסד מהשי"ת בנסיעה זו, אבל כיון שאף בספינות אלו שבזמננו אינה הצלה ברורה, אף שרק לפעמים רחוקות אירע טביעה שלא מצלת, נחשב עכ"פ שנעשה לו חסד מהשי"ת שיש לברך.

כדברי האגר"מ פסק גם הגרשז"א (הליכות שלמה פכ"ג אות ה) וכתב שהמנהג לברך גם בטיסה שאינו מעל הים, אבל למעשה כמדומה שלא נוהגים לברך אלא בטיסה מעבר לים.

נסיעה במכונית

מוסיף האגר"מ דלא דמי להולכי סתם דרכים שבעצם אין בזה סכנה ואין צורך להצלה, ורק כשאירע איזה דבר כליסטים וכדומה צריכים להצלה, אבל כיון שלא אירע שלא היה שם שום דבר המזיק, הרי נתברר שלא היה שם שום חשש סכנה, ולא נעשה עמו יותר חסד מכפי שהיה בביתו. ולכן אף שעתה במדינתנו נוסעים במכוניות, שיותר מצוי חשש סכנה, נמי א"צ לברך אלא כשאירע ח"ו איזה דבר שפגעו ונגעו המסוניות ולא הוזקו, אבל כשהיה כשורה שלא נפגע במאשין אחר, הרי נתברר שלא היה חשש סכנה ולא נעשה עמו יותר חסד מאם היה בביתו.

שיטת המנחת יצחק לברך בלי שם ומלכות

אבל הגר"י וייס צ"ל (מנחת יצחק ב, מז) סובר שאין לברך בשם ומלכות, שאע"פ שנסיעה באוירון הוי יותר סכנה מבספינה, אבל זה גופא הסיבה שלא לברך בשם ומלכות. דהנה בספר מחזיק ברכה (סי' רי"ט) מביא תשובה א' על אשר חלם שהיה שואל על יצחק אבינו ע"ה, וכן על ארבעה שנכנסו לפרדס, וכן

על כהן גדול ביוה"כ בצאתו לשלום, אם היו מברכין ברכת הגומל, וכתב די"ל דלא תקון רבנן אלא בצרה הבאה על האדם שלא מדעתו, ע"כ דבריו.

ולכאורה צ"ב דהרי גם ביורדי הים והולכי מדברות המה בעצמם מביאים עצמם ברצונם הטוב לסכנה. ועי' במהר"ם שיק (או"ח סי' פ"ח) שפי' בזה נוסח הברכה הגומל לחייבים, על שהכניס עצמו לצרה, דקיי"ל אל ילך אדם במקום סכנה, דעי"ז מנכין לו מזכותיו, וגם מעיינין בדינו, ואפ"ה עשה לו הקדוש ברוך הוא נס עיין שם. מ"מ י"ל דוקא בכהאי גוונא שהרי אם יש לו דרך לילך למרחקים ואי אפשר להגיע לשם אלא דרך ימים ומדברות הרי הוכרח להכניס עצמו להיות מיורדי הים והולכי מדברות, משא"כ באוירון מי הכריח אותו לילך באוירון, הלא אפשר ביבשה ע"י רכבת ובים ע"י ספינה דלא הוי סכנה כ"כ, (אם לא שיש איזה ענין נחוץ להיות במחוז חפצו במוקדם האפשרי שא"א להגיע לשם אלא ע"י אוירון), ומדלא עשה כן אלא נסע ע"י אוירון, אף דלא הוי סכנה כ"כ שלא יהא רשאי ליסע ע"י אוירון, מ"מ לא עדיף מאלו הנ"ל, דאמר די"ל דלא תקון רבנן אלא בצרה הבאה על האדם שלא מדעתו, וע"כ יש לברך בלא שם ומלכות.

השגת הצי"א

בשו"ת ציץ אליעזר (יא, יד) חולק עליו דאיזה גבול יותן בזה, דמצד אחד הרי ברור שגם ביורדי הים והולכי מדברות מכניסים את עצמן בסכנה, ומצד שני הרי מסכים גם המנ"י שגם באוירון לא הוי סכנה כ"כ, א"כ מאי חזית לומר דיורדי הים לא נחשבים כמכניסים את עצמן לסכנה מדעתם, ואילו הנוסעים באוירון כן נחשבים כמכניסים את עצמן בסכנה, ואי משום דיש ברירה להפחית הסכנה, איך אפשר לקבוע בודאות באיזה דרך הסכנה יותר פחותה. וגם מה נעשה לנוסעי טיולים באניות האם המה לא יצטרכו לברך הגומל, משום שלא היו צריכים לנוסע כלל. עוד תמה עליו שלא זכר דברי גדולי הפוסקים בזה שמבארים שעל כגון דא שהוא מדרך העולם לא נקרא בכלל כמכניס א"ע לסכנה, יעוין שו"ת נודע ביהודה (מהדו"ת יו"ד, י) שמבאר שהתורה התירה להכניס א"ע לסכנה לצורך מחיה, כמו כל סוחרי ימים מעבר לים.

דווקא אם טס מעל הים

הצי"א עצמו רצה לחלק בין אם נוסע באוירון בדרך רחוקה מעל לים, בין אם נוסע מעיר לעיר או ממדינה למדינה באותו יבשת. שהבא מדרך רחוקה בטיסה באוירון יש לו לברך ברכת הגומל בשם ומלכות, כי הוא בכלל עוברי דרך ים וגם בכלל הולכי מדברות, ותרוייהו איתנהו ביה, שהרי האוירון בדרך טיסתו טס גם מעל גבי הים וגם על גבי מדבריות, והנותן בים דרך נותן גם דרך באויר שנקרא ג"כ דרך. ונראה שזה מנהג העולם שרק אם נוסעים למשל לא"י או לאירופה מברכים הגומל, אבל בתוך ארה"ב אין המנהג לברך. אבל לפי סברת האגר"מ הנ"ל אין לחלק.

האם הליכה באויר מקרי דרך

מה שנוקט הצי"א שנסיעה באויר מקרי דרך, ולכן שפיר מתקיים הפסוק שכתוב, בדרך מדבר, אין זה פשוט כלל. שכידוע שהראגיטשאווער גאון פסק שאין חיוב של תפילת הדרך, בנוסע באוירון, על פי הסוגיא דחולין דמקשה הגמ' על מה שכתוב כי יקרא קן ציפור לפניך בדרך, א"כ אם קן ציפור בשמים דכתיב דרך נשר בשמים, הכי נמי דחייב בשילוח, ומשני דרך נשר איקרי דרך סתמא לא איקרי. ועל פי זה כתב בשו"ת חלקת יעקב (או"ח סי' נה) שגם לענין ברכת הגומל אין חיוב בנסיעה במטוס. ועי' בצי"א שם שמאריך בזה, ועי"ע בשו"ת יביע אומר (ח"ב או"ח יד, ד).

בלי שם ומלכות

בשו"ת בצל החכמה (הנ"ל) פוסק שמי שטס באוירון יש לו לברך ברכת הגומל בלי שם ומלכות, ועי"ש שהרב מטשעבין הסכים אתו, ושכן גם דעת הר"א מבעלז. ועי' בספר פסקי תשובות (סי' רי"ט הע' 18) שפעם פגש בעל שו"ת קנין תורה את הרב מבריסק בשוויץ ושאל אותו האם הנוסע במטוס חייב לברך הגומל, וענה לו שאין דרכו לפסוק הלכה, אבל עכשיו הוא הגיעה מא"י במטוס ולא ברך הגומל.

מי שנסע לכמה ימים

כתב המשנ"ב (ריט, א) שאינו מברך הגומל אלא א"כ כשעלו מהים לגמרי, ואין בכלל זה מה שעומדים עם הספינה כשבאה לנמל, והאנשים שבה יורדים ליבשה ליום או ליומים עד שתגיע זמן הספינה לילך הלאה, דבזה אין מברכין, דאכתי לא ניצול מן הסכנה לגמרי. וה"ה בהולכי מדבריות ובדרך הליכתם עוברים דרך איזה עיר, ג"כ אין מברכין.

ועי' בשער הציון (ס"ק א) שאם שוהה כמה ימים, מסתפק בעולת תמיד אך ממסקנת האליה רבה משמע דגם בזה אינו מברך.

אבל היכא שהגיע למחוז חפצו אע"פ שלא נשאר אלא יום אחד בלבד, כתב בספר הליכות שלמה (כג, ח) שצריך לברך הגומל. וכ"ה בספר שדי חמד (מערכת הברכות ב, יא) שאלו שנוסעים להשתטח על קברות צדיקים, אז בכל מקום שמגיעים צריכים לברך הגומל, משום שכל מקום ומקום מקרי שהגיעו למחוז חפצם.

אבל הכף החיים (ריט, ה) חולק וסובר שאינו מברך הגומל אא"כ ינוח שם כמה ימים, וכן עשה מעשה בעצמו שהלך לחברון להשתטח על קברי האבות ולא ברך, הואיל ולא נשאר אלא לילה אחד.

שו"מ בספר הגיוני הפרשה שמביא מחוברת לתורה והוראה (חוברת ה עמ' 23), שהביאו פסק של האגר"מ שמי שנוסע ודעתו לשוב, שימתין מלברך הגומל עד שישוב, דדינו כמו באמצע החולי. וכל זה אם דעתו לשוב תוך ל' יום, אבל אם יודע שישהה ל' יום, אז נחשב לקביעות ויברך שם, וצ"ע לדינא. עוד הביא שם שהגר"ח פ"י שיינברג צ"ל סבר שחייב לברך בהליכתו ובחזרתו.

ברכת הגומל

איתא ברמ"א (או"ח ריט, ה), אם בירך אחד הגומל לעצמו, ונתכוון להוציא את חברו, ושמע חברו וכוון לצאת, יצא אפילו בלא עניית אמן, דכיון שהמברך גם חייב יצא האחר בלא עניית אמן. ובהגהות רע"א כתב לדייק מהרמ"א, שה"ה גם בשאר ברכת המצוות, דהיכא שהמברך כבר יצא, אין השומע יכול לצאת, אא"כ יענה אמן.

והגר"ל מאלין (סי' ה) הסביר דע"כ סובר הגרע"א דגדר אע"פ שיצא מוציא הוא שמברך בשביל השני, דאם נימא דהפשט הוא שכאילו הוא מחויב בעצמו, א"כ הרי אין עניית אמן מעכבת, דשומע הרי הוא כעונה. ברם אי נימא דהפשט שמברך בשביל השני, בזה י"ל דכדי שהשני יקבל את הברכה, צריך לענות אמן.

וא"כ הרי יוצא דרע"א לשיטתו אזיל, דמשום שסובר דיסוד הגדר של אע"פ שיצא מוציא כמו שהוכיח הגרא"ל, שעושה את המצוה לחברו, לכן הוכיח ממעשה דינאי דיש ערבות לנשים עכ"פ לנו עליהן. דאל"ה א"א היה לשמעון בן שטח להוציא את הנשים. דאין לתרץ כדברי הצ"ח שמחויב עכ"פ בשביל ינאי, דזה לא יאפשר להוציא את הנשים, דרק אם יש לו ערבות עליהן יכול לברך בשבילן.

בל תוסיף

ויש עוד מקום שהגרע"א הולך לשיטתו. דהנה הקשו בתוס' (ר"ה טז, ב) איך תוקעים תקיעות דמעומד, הא קעבר משום בל תוסיף. וכי תימא כיון שכבר יצא הוה ליה שלא בזמנו דלא עבר, הא אמרינן בסוף ראוהו ב"ד גבי ברכת כהנים, דאם מוסיף ברכה אחת משלו עובר משום בל תוסיף, דכיון דאילו מתרמי ליה צבורא אחריני הדר מברך להו נחשב ל"זימניה", ה"נ אי מתרמי ליה צבורא הדר תקע להו. והק' הגרע"א דאינו דומה, דשם הכהן מברך כדי לקיים מצותו הוא ולכן נחשב זמניה, אבל בתקיעת שופר אילו איתרמי צבורא אחריני הוא תוקע בשבילם כדי להוציאם ידי חובתם, א"כ לא נחשב זמניה. ואם נאמר כדברי הר"ן אז גם בתקיעת שופר נחשב שהוא תוקע לקיים מצותו, וא"כ שפיר הוי זמניה. אלא ע"כ שרע"א הולך לשיטתו שגדר ערבות שעושה המצוה לחבירו ולכן לא נחשב זמניה.

על עיקר קושיית הגרע"א תי' בשו"ת חת"ס (א, קסז) וז"ל מה שתמה מר (הגרע"א) על תוס' ר"ה מה ענין תקיעה לברכת כהנים, התם הכהן עצמו מקיים מצות עשה משא"כ התוקע שאינו אלא מוציא אחרים ידי חובתן אבל זמנו כבר עבר ליה, לפום ריהטא נ"ל אדרבא, דהא הך אע"פ שיצא מוציא היינו טעמא משום דכל ישראל ערביין, וה"ל כאילו הוא חייב עדיין במ"ע ולא סגי ליה דלא תקע, משא"כ בברכת כהנים לדעת רוב הפוסקים אין מצות עשה על הציבור להתברך. וא"כ גרע"א בזה ברכת כהנים מתקיעה, וע"כ ס"ל דהכל תלוי בזמן חיוב ולא בגברא, א"כ מכ"ש שיש לדמות התוקע לברכת כהנים מטעמים שכתבתי.

